

„Engem csak a vers véd...”

Háttérvonások Nagy Gáspár rendszerváltó verseihez

Az előzmények

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a kulturális-irodalmi életben fellépő új nemzedék felrúgta a terrorban fogant, az egzisztenciális és fizikai megsemmisítésen alapuló hallgatólagos „megegyezést”, már amennyiben a börtönőr és a rabok együttélését megegyezésnek lehet tekinteni. A hetvenes évek elejére „csúcsra járatódott” az a szellemi és ideológiai irányzat, amelyet Aczél György neve fémjelzett, s amelynek átmeneti megtorpanását az 1974-es, egy másfajta eszményeket valló baloldali visszarendeződés okozta. Aczél György – a Szabolcsi Miklós-Király István–Pándi Pál hármas szövetsége, Nagy Péter, Rényi Péter, E. Fehér Pál támogatásával – a hatvanas évektől kezdve a kommunista ideológia hegemoniájának érdekében minden jelentős pozíciót elfoglalt a kulturális-szellemi életben. Ez a térfoglalás katalizálta az értelmiség kívül rekedt köreit, és szükségszerűen kristályosodott ki egy szellemi kör Kiss Ferenc körül Für Lajos, Száraz György, Bakos István, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Kovács István, Szakolczay Lajos, esetenként Czine Mihály, Csoóri Sándor, Nagy László, Kormos István és mások részvételével. Ez a második nemzedék radikálisabb és aktívabb az előttük járóknál, de zsigereikben még jól érezhetően ott élt a forradalom megtorlásának emléke. A folytonosságot a magyarság belső társadalmi problémái és a határon túli magyarság jogfosztottsága, a sajátos nemzeti érdekek képviselője és a hagyományok ápolása jelentette, ahogy Für Lajos fogalmazott: „A Hurál megszületésében a növekvő hazai gondok és a kisebbségeink sorsa iránt érzett felelősség, egyszerűen az egyetemes magyarság ügye játszott döntő szerepet.” Ezt nemzedéket követte az a harmadik, melyben élt ugyan az 1968-as csehszlovákiai bevonulás emléke, de már nem megfélemlítően, sokkal inkább ellenkezést kiváltva, s amely a kádári-konzolidáció időszakában eszmélt, s amelyik a hatalom gyengülésével párhuzamosan kereste mindennapi élete és az elmúlt évtizedek igazságait, kísérletet tett a kisiklatott magyar tör-

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Ügyvédként dolgozik.

tenelem valóságosságának helyreállítására. A hatalommal való szakítást és az előző nemzedékekkel történő összefonódást nagyban segítette, hogy a hetvenes évek végére a nemzeti szuverenitást megtestesítő Illyés Gyula is elszakította azokat a pányvákat, amellyel a hatalom korlátok közé kívánta szorítani. Ennek az útkeresésének a legfontosabb állomásai vázaltszerűen, a teljesség igénye nélkül: Ilia Mihály kényszerű lemondása, az 1979-es fiatal írók lakiteleki találkozója Illyés részvételével, a *Szellem és erőszak* raktárba szorítása, a *Mozgó Világ* első nagyobb vihara 1981-ben, majd a teljes szerkesztőség felszámolása 1983-ban, a FIJAK válsága és betiltása, Tóth Erzsébet szentendrei felszólalása, Csengey Dénes oppozíciói, az Írószövetség közgyűlései, a Bibó-emlékkönyv és Bibó temetése Illyés gyászbeszédével, Csoóri Sándor „Egy nomád értelmiségi naplójának” kitiltása a *Forrás* 1980/2. számából, a *Tiszatáj* 1981-es lengyel száma, majd ugyanott a következő évben a román Ion Lăncrănjan magyarellenes könyvére reagáló Köteles Pál-tanulmány, Csoóri Sándor Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írott előszava és ennek megtorlása, szilencium, kötete kiadásának elhalasztása, a Rómában rendezett Illyés Gyula-megemlékezésről történő letiltása, Csurka István elhallgattatása, drámáinak színpadról történő letiltása és meghurcolása. Aztán az 1985-ös, 1956-ra emlékező Antológia-est, amely miatt a nemzeti demokratikus ellenzék tagjait és résztvevőit retorziók érték – figyelmen kívül hagyva a nemzetközi részvétellel zajló Kulturális Fórumot, amely a demokratikus ellenzék számára akkor mentességet garantált –, állását veszítette Kozma Huba a kiskunmajsai helytörténeti múzeumban, illetőleg Lezsák Sándor is a művelődési házban. S talán ezzel az eseménnyel állhatott összefüggésben az 1985 novemberében és decemberében a Kossuth Klubba meghirdetett *Reform és demokrácia* című kerekasztal-beszélgetések betiltása, amelyen a nemzeti demokratikus ellenzék képviselői, elsősorban Csurka István és Fekete Gyula, mellettük a párt reformszereplői, Pozsgay Imre, Nyers Rezső és köre is részt vett volna.

Ezek az események ennek a nemzedéki talpra állásnak fontosabb állomásai.

A konfrontáció kikerülhetetlen volt, nemcsak azért, mert az új nemzedék sokkal nyíltabb kritikával és határozottsággal lépett fel, de azért is, mert ezt a harcot a hatalom is akarta, hiszen úgy gondolta akkor a pártvezetés, hogy elég erős annak sikeres megvívásához. Az 1982. júniusi PB és KB ülésen a párt-hatalom újra/visszarendezte sorait azzal a kimondott szándékkal és céllal, hogy visszaszorítsák a népi-nemzeti ellenzéket és az őket esetlegesen támogató erőket – elsősorban Pozsgayt buktatták meg –, Aczél újbóli vezetésével ideológiai szorításokkal, adminisztratív intézkedésekkel – betiltásokkal, leváltásokkal – rendet teremtsenek a magyar szellemi és kulturális életben. Kádár a *Tiszatáj*-ügyben 1986 szeptemberében a PB ülésén így fogalmazott: „Ütközni kell [...] az ütközés elkerülhetetlen. Tudatosan próbálgatják, hol a határ, és provokálnak bennünket, mert tudni akarják, hogy meddig mehetnek. És ameddig elmehetnek, elmennek.” Talán ezt így nem tudatosítottuk még, de szándékában a Kádár-rezsim visszatért a kiinduláshoz, az 1958-as népi írói állásfoglaláshoz, amelyet nyugodtan nevezhetünk több évtizedes baloldali ideológiai visszaren-

deződésnek. Mindkét oldal lépett tehát egyet, az egyik oldalon ösztönösen, a természetes fejlődés irányába, a hatalom pedig tudatosan és nagyon egyértelmű megfontolások okán a hatvanas évek ideológiai hegemoniájának visszaállításáért. A nyolcvanas években sorra születtek tehát a legfelsőbb szintű párt-határozatok, a második és harmadik ellenzéki határozat, amelyek sajátossága a korábbiakéhoz képest az volt, hogy a harmadik nemzedék fellépését érzékelve, a pártvezetés a népi-nemzeti, **azaz a nacionalista ellenzékre összpontosította figyelmét**, a legfontosabb ellenségként őket határozta meg, a legnagyobb kihívást a „nacionalista” veszély jelentette, s nem – ahogy a pártdokumentum fogalmaz! – az „áradikálisok” fellépése. Ahogy a demokratikus ellenzék monográfusa is írta, „...az igazi veszély **kívülről** (kiemelés – P. B.), mondhatni újszerű terepen, a népiek oldaláról fenyeget”. Ennek a nemzeti ellenzéknek – szemben a demokratikus ellenzékkel – a legfontosabb ismérve tehát, ahogyan Csizmadia önkéntelenül is fogalmazott, hogy minden szempontból a rendszeren kívülre tekintett, azon kívül helyezkedett, s most már nemcsak a forradalom és a szovjet megszállás kérdésében tért el a véleménye a hivatalos állásponttól, de szinte minden részletkérdésre, a kisebbségek és a nyugati emigráció, a történelmi és kulturális hagyományok, a jogfolytonosság, a parlamentáris demokrácia ügyében is alapvetően nem baloldali, marxista vagy nyugati mintájú liberális válaszokat keresett.

Hadd idézzem Király Istvánnak az *Új Forrás*-ügy kapcsán, 1985. január 11-én kelt, Aczél Györggyel folytatott egyeztetés céljából készített, az Akadémia kéziratárában fellelhető feljegyzését, amelyből a hatalom 1958-ból visszatekintő döntési és működési logikája köszönt vissza. Király ugyanis azt javasolta, összhangban a meghirdetett régi-új aczéli irányvonallal, hogy Nagy Gáspár ügyében a hatalom kockáztassa meg az Írószövetség választmányi döntését, akár a számukra „negatív döntés súlyos következményeit is”, bízva egyfelől – ahogy fogalmazott – „az emberek felelősségérzetében”, másfelől, hogy a többség a problémát „világosan értve nem a párt ellen foglal állást”. Király bizakodása indokolatlan volt – mert ugyan a többség nem támogatta Nagy Gáspárt, de nyíltan nem is foglalt vele szemben állást –, a lemondatás kikényszerítését azonban Király még ebben az esetben is helyesnek tartotta: „De még ha ez a bizalom indokolatlan is, akkor is ez a helyesebb – írta. Világossá kell tenni: hatalmi kérdésekben nincs alku. S 56 és Nagy Imre rehabilitálásának kérdése hatalmi kérdés. Jobb itt a kezdetben erőt mutatni, félreérthetetlen álláspontot elfoglalni, mint később egy esetleges tömegmegmozdulással kapcsolatban tenni ugyanezt.” Király és feltehetően az aczéli vezetés Nagy Gáspár lemondatása mellett kardoskodott, példáján keresztül téve egyértelművé az 1956-os forradalom és Nagy Imre-kérdés kikezdhetetlenségét, az ideológiai egyeduralom további sértetlenségét. Eldöntött tény volt tehát, hogy bármi legyen is az ár, nem lesz megegyezés sem Nagy Gáspárral, sem a harmadik nemzedékkel, végső soron, hogy a népi-nemzeti ellenzékkel kapcsolatban vádként máig hangoztatott szövetségi politika, társutasság – ha egyáltalán volt ilyen – legkésőbb a hatalom

által is deklaráltan ekkor véget ért. Hiszen a politikai vezetés majd három évtizedes időutazásba kezdett visszafelé, az új nemzedék és soraiban Nagy Gáspár pedig olyan kérdésekhez nyúlt, amelyek a kádári rendszer fundamentumát képezték, olyan történelmi tények és morális tételek tárgyalásához fogott, amelyek itthon még a nyolcvanas évek közepén is abszolút, még az úgynevezett demokratikus ellenzék számára is tabuk voltak.

Nagy Gáspár „rendszeráltó versei”

A harmadik nemzedék és ennek a szellemi újrendeződésnek az egyik kiemelkedő alakja sokak mellett bizonyosan Nagy Gáspár volt. A nyolcvanas évek közepéhez kötődő, Görömbei András által rendszerváltónak nevezett, az *Öröknyár: elmúltam 9 éves és A fiú naplójából* című versei – de gondolhatunk a forradalom 25. évfordulójára írott másik két versére is, a *Két nyárfa a Hódoltságban*, *Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel* – kálváriájának és a háttérben zajló események felvázolásával kísérletet tehetünk a hatalommal történő ütközés és a végleges szakítás bemutatására. Személye azért lehet alkalmas erre, hiszen sorsa ebben az időszakban összefonódott az erőter centrumában álló Írószövetségével és a majdani legnagyobb ellenzéki párt előképét és háttérét biztosító Bethlen Gábor Alapítvánnyal, költészete pedig a nyilvános alternatívát kínáló folyóiratokéval, mint például a *Mozgó Világgal*, a *Tiszatájjal* és az *Új Forrással* vagy az *Életünkkel*. Nagy Gáspár költészetét – ahogy az új nemzedék egy-egy megnyilvánulását is – a hetvenes-nyolcvanas években egyre szaporodó összeütközések sora kísérte, nemcsak a sokszor hivatkozott két versének ügye, de már korábbiak is, például az Illyés Gyula nyolcvanadik születésnapját köszöntő verse – és abban utalás az *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményre – is kivágattak a *Tiszatájból*. Későbbi írásában belső mozgatórugóiról így szólt: „Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költő apostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mentsegemre, avagy tarthatok magam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadólag: mert szívem és lelkem diktálta verses ’bűneimet’, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz s aztán méginkább a leveretés gyásznapijához, a Haynaut messze lepipáló kádári kivégzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nemzet lelkiismeretéhez szóltam.” Nagy Gáspár a fent idézett esszéjében pontos látéleletét adta a vers megjelenését követő heves hatalmi reakciónak, hiszen éppen annak a szocialista rendszernek a „vérben született hamis legitimációját” kérdőjelezte meg és vonta kétségbe – ahogyan az egész nemzedék –, amely akkor utolsó erőfeszítéseit tette túléléséért.

Az *Új Forrás* és a *Tiszatáj* szerkesztőinek meghurcolását, állásvesztést, az utóbbi szerkesztőség teljes szétverését és menesztését, a folyóirat időleges beszüntetését, a költő közéleti szerepvállalásának ellehetetlenítését, magát a két

említett verset részletesen és sokoldalúan feldolgozták már. Csak a jelentősebbeket említve: Monostori Imre az *Új Forrás* történetéről szóló könyvében, Görömbei András a Nagy Gáspárról szóló esszéiben és tanulmányaiban, végső soron a róla szóló monográfiában, Gyuris György a *Tiszatáj* történetéről írt kötetében. Nagy Gáspár „rendszerelváltó” versei, az elsőként említett 1984 októberében, az *Új Forrásban*, a másodikként, 1986. júniusában a *Tiszatájban* jelentek meg, ahogy Monostori Imre, az *Új Forrás* főszerkesztője visszaemlékezett: „A fátum ereje, a sors akarata, mi mást mondhatnék. Éppen az októberi számban. [...] Végül is logikus és természetes volt ez a „fátum”. Persze már legalább tíz éve büszkén hangoztathatnám azt is, hogy én (mi) már akkor követeltem, követeltük Nagy Imre rehabilitálását, újratemetését stb. Ámde ez a bátorság, sőt vakmerőség csak Nagy Gáspárban volt meg. Bennem bizony nem. Egész egyszerűen arról volt szó, hogy sem én, sem Sárándi (a később menesztett szerkesztő – P. B.) nem találta ki, miről is, kiről is szól ez a vers...” Valóban, Nagy Gáspárban megvolt a bátorság a vers publikálására, bár tudta, hogy az „tüskés” vers, hiszen korábban megjárta az *Alföld* szerkesztőségét is, ahol azonosították a vers „Tárgyát”, s annak közlését nem vállalhatták. Mindezt Nagy Gáspárnak Görömbei Andrásnak írott leveléből tudjuk: „Az Alföld már régóta kért tőlem verseket, tavaly egyáltalán nem közöltem ott. Most is 3 elég „tüskés” verset sikerült küldennem. Géza az egyiket visszaküldte, értem, hogy miért. Nincs is harag, ne monddad neki. Szörnyű helyzet, hogy mindig úgy tűnik, barátainkat hozzuk (akarjuk) nehéz helyzetbe hozni, ha valami fontosról írunk. Majd megjelenik máshol, később. Neked mindenesetre elküldöm NI-ről szóló versemet.” S a februári levél mellett ott a vers gépirata.

A vers megjelenését követően a folyóirattal és a költővel szemben szinte azonnal eljárást indított a belső elhárítás, s a vizsgálatba a megyei pártbizottság is bekapcsolódott. Az első belügyi jelentés már 1984. október 22-én említést tett a versről, amely azért is fontos az események későbbi folyásában, mert a belügyi szervek kétséget vagy eltérő értelmezési lehetőséget sem hagytak: „Az 'Új Forrás' c. Komárom megyei folyóirat ez év októberi számában megjelent NAGY GÁSPÁR ismert költő 'Öröknyár: elmúltam 9 éves' című verse, mely egyértelműen NAGY IMRÉ-nek, az 1956-os ellenforradalom idején volt miniszterelnöknek állít emléket.” Kádár ezt a belügyi jelentést – jelezve, hogy mennyire elevenébe vágott – személyes irattárában őrizte, hiszen a vers a rendszer legitimitásának tagadásán túl személyes kihívást is jelentett számára. A hír gyorsan és széles körben terjedt, amelyet a keményvonalas és ortodox baloldali értelmiség és párttagság hangadói rendkívüli aggodalommal és méltatlankodással fogadtak: „A vers megjelenésének híre értelmiségi körökben gyorsan elterjedt, s a folyóiratot – más megyékben is, így Bács-Kiskunban – hamar szétkapkodták. Marxista, elkötelezett értelmiségiek – egymás közötti beszélgetések során – felvetik a szerkesztőbizottság és a felügyeleti szervek felelősségének kérdését. B. L. SZOT-díjas író elkeseredetten beszélt arról, hogy »...az ellenzék jut mindenben előtérbe, ők vannak az Írószövetségben is pozícióban, például Nagy Gáspár, az

Írószövetség tisztségviselője havi tízezerért, állami kocsival folytatja 'ellenzéki', ellenséges tevékenységét...«

Ezen a ponton hadd tegyünk egy kitérőt, s legalább egy pillanat erejéig idézzük fel Nagy Gáspár humorát, amely még ebben a, nyugodtan mondhatjuk, válságos, a vers megjelenését követő zivataros napokban sem hagyta el. A levél, amelynek felütését idézni szeretném, 1984 decemberében kelt, s címzettje a verset közlő folyóirat főszerkesztője, Monostori Imre, tehát azokban az időkben íródott, amikor – ahogy a levél fogalmazott – „fűtik az inkvizíció máglyáját”, s nem csitult még a „csatazaj”: „Kedves Imre! – kezdődött a levél – ha az én ádáz 'rafinériám' most is teret kérne, akkor természetesen és hivatalosan: Kedves MI!”

Nagyotól

Az ügy nemcsak az elsődleges politikai kérdések – így legélesebben Kádár János Nagy Imre kivégeztetésében játszott szerepe („...és nekünk nem szabad felledNI/ a gyilkosokat néven nevezNI”), a mártír miniszterelnök tisztességben történő eltemetése („...egyszer majd el kell temetNI”) – miatt vált fontossá, hanem a már hivatkozott legfelsőbb politikai döntés értelmében a rend helyreállításának érdekében is. Most kínálkozott ugyanis alkalom adminisztratív eszközök alkalmazásával a régóta érő, Kádár által is sürgetett személyi leszámolások és megtorlások végrehajtására és az erődemonstrációra: így különösen az Írószövetség vezetésének – amelynek Nagy Gáspár volt az egyik titkára – szétverésére, személy szerint pedig Nagy Gáspár, másfelől Sáránci József szerkesztő, továbbá a *Tiszatáj* szerkesztőségének, az Ilia Mihály által meghatározott irányt folytató Vörös Lászlónak, Annus Józsefnek és Olasz Sándornak, az Ilylyestől a karmesteri pálcát átvevő Csoóri Sándornak, majd a nehéztüzérségnek, Csurka Istvánnak, Csengey Dénesnek, Lezsák Sándornak, Bíró Zoltánnak, Für Lajosnak és a népi-nemzeti ellenzék tagjainak közvéleményt formáló szerepből és a közéletből történő kiszorítására. A verssel szembeni megtorlás – amely a nemzedék gondolkodásának egyik esszenciáját adta – tehát programszerű, nem csupán Nagy Gáspárnak szólt, pontosan azt az ütközést mutatja, amely az ideológiai hatalmát visszaszerezni és megszilárdítani akaró állampárt és a harmadik nemzedék rendszeren kívüli megoldást kereső törekvése között történt. S hívjuk fel a figyelmet arra is, hogy ez az ütközés akkor és ott csak a népi-nemzeti ellenzéké, a harmadik nemzedék elkötelezettségéé. Ahhoz, hogy ezt, ahogy Monostori Imre fogalmazott, a bátorságot értékelni tudjuk, ismét Csizmadia Ervin a polgári radikális ellenzékéről szóló monográfiájának a vers születésének időpontjához kapcsolódó helyzetértékelését idézzük: „Majd csak a Társadalmi Szerződésben (1987 nyarán) fogalmazódott meg a 'Kádárnak mennie kell' kitétel; **1983-ban még nem lehetett szó a rendszer vezetőinek lemondatásáról, távozásuk követeléséről** (kiemelés – P. B.). Ezért sem olvashatunk bővebben az 1983-as októberi *Beszélő*-számban Kádár János személyes szerepéről és felelős-

ségéről. [...] 1983-ban még nem állt társadalmi támogatás és az értelmiség szélesebb köreinek rokonszenve az ellenzék mögött.” S bár az 1983-ban már megírt, egy évvel később nyilvánosságra került verses állásfoglalás szinte példa nélküli, a fenti állítással szemben azonban tény, hogy Nagy Gáspár és a nemzedék már ekkor Nagy Imre kivégzésére, gyilkosaira, így megkerülhetetlenül Kádár Jánosra mutatott, ezzel a diktatúra hiányzó legitimitásának kérdését feszegette, s annak a személynek a felelősségre vonását követelte, aki ekkor a radikális ellenzék szerint még érinthetetlen. Az életmű és a közéleti ember tevékenységének ismeretében bizonyosan állítható, hogy tudatosan, jelzésértékűen került kiemelésre a magyar forradalom ügye, hiszen az új nemzedék számára ez jelenthette az összekötő kapcsot a szabadsághoz, a történelmi igazsághoz való visszatéréshez, amelyet 56 a magyarság identitástudatában képviselt. A vers és a versben megfogalmazott gondolkodás az ötvenhatos forradalom erkölcsiségének egyenes folytatása, az elnyomó diktatúrával szembeni, a szabad véleményformálás melletti kiállás gesztusa. A magyar forradalom iránti elkötelezettség a nemzet szuverenitásának és függetlenségének egyetemes igényéből fakadt, a diktatúrák tagadásának eszményéből, végső soron, Nagy Gáspárnál bizonyosan, a kétezer éves kereszténység és a római-görög kultúra ideáiból. Tudatosan vállalt költői hivatás ez, amely a népi-nemzeti ellenzék, a harmadik nemzedék felismert hivatása: szabad beszédre és gondolkodásra tanítás, a lelkek megnyitása az igazság előtt: „Minduntalan az égetett, hogy ezt ki kell mondani. Mégpedig úgy kell kimondani – a képversben felfedezhető volt rejtetten is –, hogy mindenki értse. [...] Ha kimondom, hogy ‘egyszer majd el kell temetni’ – és a sor végén ott a nevezetes monogram –, az tetszetik pusztá (betű)játéknak, de nekem esztétikai sarokkő, hogy azokat az infinitívuszokat akkor és ott, és nem más versben használtam fel.”

Nagy Gáspár tehát ideális célszemély a megtorlásra készülő hatalom számára, amúgy is szálla a szemében, hiszen az Írószövetségnek személyében olyan hivatalosan megválasztott tisztségviselője volt, aki ezzel a tisztségével élt, és folyamatosan szót emelt az éppen soron levő író társ meghurcolása ellen. Amikor Csoórit Hajdú János az *ÉS* hasábjain megtámadta egy a magyar közvélemény előtt ismeretlen írásáért, Nagy Gáspár a választmányi ülésen Knopp András és Tóth Dezső közötti felszólalásában határozatot sürgetett Hajdú elítéléséért, s kérte, hogy a választmány nyilvánosság előtt is határolódjon el a Hajdú János cikkében foglaltaktól. Tóth Dezső, nem véletlenül, bizalmatlansági indítványt vélelmezett javaslata mögött, akit viszont Kiss Ferenc, Czákó Gábor, Tornai József és Kis Pintér Imre támogatott a kezdeményezésben. De említhetnénk az 1984. szeptember 4-ei választmányi ülést is, ahol az elnökség egy korábbi, a nyilvánosság előtti vitát kezdeményező döntésének végrehajtását kérte számon, vagy a már említett Lezsák-ügyben indított tiltakozást, amelyet Nagy Gáspár szervezett, s amelyben a résztvevők beadványt intéztek a hatalom képviselőihez.

Az ellene folytatott hadjárat kapcsán megkísértésének kísérleteibe és a hatalom nyomásgyakorlásainak praktikáiba is betekintést nyerhetünk. „N. GÁSPÁR barátai

körben azt terjeszti, hogy az Új Forrásban megjelent, Nagy Imréről szóló verse miatt több beszélgetést folytattak vele, amelyeket 'csúnya', 'megalázó' jelzőkkel minősít. Felháborítónak tartja, hogy arra ösztönzik, mondjon le az írószövetségben betöltött funkciójáról. Jelenlegi álláspontja szerint erre nem hajlandó." A hatalom által kifejtett presszióról a barátok beszámolóí is sorra tudósítottak, csak jelzésként idézzük Für Lajos visszaemlékezéseit: „A hajsza, ami a költő és szerkesztő ellen indult, a korszak egyik csakugyan példátlan esete volt. Legutóbb korabeli naplója alapján Körmendy Zsuzsanna így idézte vissza azokat a heteket: 'A koncepciók perben a szerepek ki voltak osztva. Nagy Gáspártól el kellett határolódnia! Nagy Gáspárt meg kellett bélyegezni! Nagy Gáspárra nyomást kellett gyakorolni, hogy lépjen ki az Írószövetségből.' 'A népi oldal egyik prominense, Kiss Ferenc' pedig akkor ezt mondta: 'Föl sem tudjuk mérni, hogy most mi következik. Fejek hullása, zsarolás, telefonok, fenyegetések [...] lesz indok nem adni meg a lapengedélyt a Hitel beindítására.'"

Vörös László is beszámolt a főszerkesztői értekezleten történekről, ahol Knopp András Nagy Gáspár versét különösen károsnak ítélte, amely a dinamikus gazdasági fejlesztés időszakában megbontja a meglevő konszenzust(?). Nem mulasztotta el természetesen a szerző inszinuálását, erkölcsi kikezdését, rágalmazását sem, mondván, hogy Nagy Gáspár a közlést illetően visszaélt Írószövetségben betöltött tisztségével. Akik ismerték Nagy Gáspárt, azok pontosan tudták e kijelentés képtelenségét, azt nem is említve, hogy egy írószövetségi titkárnak nemigen volt hatalma ahhoz, hogy bármely szerkesztőt bármely írás tekintetében befolyásolhasson. Knopp már itt bejelentette a korábban megfogalmazott legfelsőbb szintű pártutasítást, mely szerint Nagy Gáspár nem maradhat a szövetség titkára, s a kulturális vezetés – annak érdekében, hogy a szövetséget jobb belátásra kényszerítse – megkezdte annak elszigetelését, s tiltakozása jeléül nem vett részt ülésein: „a KB illetékes osztálya, a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály Nagy Gáspárt elmarasztaló tájékoztatót írt a Politikai Bizottság számára, s az Írószövetséggel fenntartott kapcsolatok minimalizálását helyezte kilátásba, amennyiben az Írószövetség nem mondatja le Nagy Gáspárt". Bár Nagy Gáspár az Írószövetség egyes tisztségviselőitől, elsősorban annak elnökétől nem kapta meg azt az egyöntetű és egyértelmű erkölcsi és egzisztenciális támogatást, amelyre joggal tarthatott volna igényt ebben a helyzetben, de feltétlenül kiállt mellette Fekete Gyula, Csoóri Sándor és Csurka István, és az ügyében összehívott párttagok – akiknek a fenti utasítás szerint le kellett volna váltaniuk tisztségéből – is elhárították az erre vonatkozó utasítást. Ennek ellenére a közhangulat megdermedése és az írótársain érzett félelem, továbbá az Írószövetség látható ellehetetlenülés miatt végül is a lemondás mellett döntött, kiemelve, hogy a vers közzétételével „egy teljesebb történelmi igazság felderítéséhez” kívánt hozzájárulni.

A lemondás értékelésében két körülményre szeretném a figyelmet felhívni, amelyek a korabeli levelekből egyértelműen kiderülnek, de idővel mégis elhomályosultak, kikoptak az eseménytörténetből. Az egyik, amelyet említeni sze-

retnék, az az, hogy egy Írószövetségi tisztségviselő kényszerű lemondatása biztosan nemzetközi visszhangot váltott volna ki, azaz Nagy Gáspárnak azt is mérlegre kellett tennie, hogy a végsőkig történő esetleges kiállása esetén ezt is kockára teszi. Monostori Imrének írt levelében így írt erről: „A dolog mégis úgy alakult, hogy a fejemet kérték. Viszont csak a Választmány illetékes ebben. Ha odakerül az ügy, akkor már nemzetközi visszhangja van, nem beszélve arról, hogy semmiféle bünt nem követtem el, ezzel csak ismerném be. Engem csak a vers véd, és senki és semmi más!” A másik körülményre Görömbei András utal. Görömbei a vers megjelenését követő viharban szinte naponta írta leveleit Nagy Gáspárnak, tartva a lelket benne, erősítve őt feltétel nélküli kiállásával. 1985. március 15-én kelt levelében ezeket a sorokat olvashatjuk: „Amikor titkárrá választottak, írtam Neked egy levelet, melyben – ha jól emlékszem – Bornemissza Péterre hivatkozva féltettelek, mondván, hogy az ki szarral hadakozik, szaros lészen maga is. Látva titkári pályafutásod eleitől a végéig, azt kell mondanom, hála Istennek nem így történt, hanem úgy, hogy nem bírták elviselni, hogy nem szennyeződsz ennyi tusakodásban sem. [...] Egy órára zötykölődtünk haza Zolival, itthon sem bírtam elaludni. Mert nagy baj történt. Téged bennehagyunk. [...] Nem vádolok senkit. Nincs jogom hozzá – de légy a tudatában annak, hogy kategorikus lemondásoddal megkímélted a választmányt eddigi legnagyobb erkölcsi erőpróbájától. Nem akartál nyilvános tükröt tartani eléje, csak belül kellett így mérlegelnie.”

Két év múlva a történelem önmagát ismételte, 1986-ban a *Tiszatáj* szerkesztőségét váltották le *A fiú naplójából* című versének közlése miatt, amely a forradalom évfordulóján ismét 1956 kérdését és Kádár szerepét vetette fel: „és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg / susog a homály követeinek útján s kitünteti őket...” Nagy Gáspár későbbi írásaiban megerősítette, helyes volt a szókimondás vállalása, még a sorozatos ellehetetlenülés árán is, helyes volt a forradalom eszméinek elárulása elleni tiltakozása, a Kádár és Nagy Imre közötti ellentétpár felállítása, az árulás kérdésének végső kihegyezése, felmondva a rendszer kompromisszumának alapját: „...és ha jön a nyüszítve támadó gyávaság / a rémület hókuszpókusza? – akkor eljönnek ablakod / alá a szegényes alkuvások vénei-ifjai mint mindenre / elszánt hittérítők s beárad a dögszag: a teletömött / gyomor békessége meg az ígéretekkel megtelt szemek / tócsafénye és fénytelen homálya...” A kádári hatalom is, ha szabad így fogalmaznunk, beleállt ebbe a helyzetbe, tudatosan és pontosan felismerve, hogy a kérdés messze túlnyúlik a közléspolitikára, esetlegesen az Írószövetség vagy irodalmi kérdések határain. Idézzük ismét Kádár János már hivatkozott beszédét: „Nekem ez a véleményem, és ezért szálltam bele ebbe az ügybe (a *Tiszatáj* szerkesztőségének leváltása ügyébe – P. B.). Mindenféle politikai, gazdasági, társadalmi gondjaink mellett megengedhetetlennek tartom, hogy engedményeket tegyünk az ellenzék legalizálása területén. Mert az is céljuk, hogy félig, meddig legalizálják, és tárgyaló partnerként elismertessék magukat. Ez nem írószövetségi politika. Nagyobb mozgási teret

akarnak, publikációs lehetőségeket itthon, a kettős publikáció lehetőségét, lásd Csurka-ügy. El akarják érni, hogy nyeljük le, hogy itthon is publikál, és a Szabad Európa Rádióban is. Nehéz körülmények között dolgozunk és harcolunk, de ezt az 1986-os őszt nem engedhetjük felhasználni arra, hogy az ellenzéki, elleneséges elemeket legalizálják, befolyási, működési lehetőségeiket bővítsék. Ütközni kell, ha kell! Nekem ez a véleményem. Szerintem ezek az elemek a türelmi határt elérték, ezért az ütközés elkerülhetetlen.”

Az eddigiekből is világos, hogy a versek a hatalommal történő szembefordulás tudatosan vállalt és szükségszerű következményei, Nagy Gáspár példájában a független magyar szellem diktatúra nyomása alóli szabadulási igyekezetét ismerhetjük fel, a szabad cselekvés és gondolkodás körének kialakítási kísérletét. Szimbolikus jelentőségűnek is ítélnéljük, hogy éppen az ő versével indult a később felszámolt *Mozgó Világ* még 1975-ben; hogy a nyolcvanas évek Írószövetségének, amely ekkor kezdte vagy folytatta szellemi szabadságharcát – s amelyet „Fejet fölemelő és gerincet kiegyenesítő időszak”-nak nevezett Nagy Gáspár –, az első ízben tartott titkos választásán – a lengyelországi szükségállapot bevezetésének napján – őt választották meg titkáranak; s hogy ő lett az első független, szabad alapítványi formában intézményesült kulturális szellemi közösség, az Illyés Gyula, Kodály Zoltánné, Németh Lászlóné és Csoóri Sándor alapította Bethlen Gábor Alapítvány első titkára; a rendszerváltás előestéjén induló, a népi-nemzeti mozgalom által kikényszerített első független lap, a *Hitel* szerkesztőségi tagja. Nagy Gáspár szerepe és helyzete mindenki előtt világos és egyértelmű: a hatalom igyekezett szimbolikus alakokat kiválasztani, s a velük való kapcsolatán keresztül demonstrálni álláspontját – egy személyt idézzünk csak ide például, Bibó Istvánt –, jelen esetben Nagy Gáspárt választva jelképül, benne testesítette meg a harmadik nemzedék törekvéseit, őt téve meg az egyik legfontosabb ellenségének. E szerepvállalásnak lesz majd elismerése, hogy a diktatúrával szemben álló erők, „pártállástól” függetlenül az ő költészetét emelték az 1956-os forradalom szimbólumává: Mécs Imre, Fónay Jenő, Rácz Sándor közös kérésére elszavalt versével, a gazzal benőtt 301-es parcellában őt és verseit állították jelképül az 56-os forradalomra emlékezők, az Írószövetség nevében pedig egy évvel később – közfelkiáltással – Cseres Tiborral együtt ő koszorúzta a mártírok sírját. Görömbei András előrelátására szeretnék utalni, hogy az események zivatarában milyen pontosan látta és mérte fel a vers és Nagy Gáspár tevékenységének jelentőségét: „Akármilyen történik most, meggyőződésem, hogy lesz még idő, amikor a magyar írók, a magyar társadalom becsületének hivatkozási alapja lesz megkövezett versed. Mindig is küldetése volt a magyar költészetnek az, hogy a lelkek kínját kimondja, hogy megnevezze a torkokba akadt csomókat.” Nagy Gáspár akarva, akaratlan a nemzeti elkötelezettségű függetlenségi mozgalom egyik legjelentősebb alakjává és rendkívüli szervezőképességgel megáldott, eltökélt, aktív szabadságharcosává vált, akit a hatalom az írószövetségi tisztségéből való eltávolításán túl igyekezett ezért a nemzeti radikális ellenzék soraitól is elszigetelni, gondoljunk csak az úgynevezett 19-ek

beadványára, amelyben a népi-nemzeti ellenzékiek Kádár Jánoshoz címzett beadványukban fogalmazták meg igényeiket. A levélírók a magyarság sorskérdéseit állították előtérbe, elsődlegesen is a határokon túl élő magyarság helyzetének tudományos igényű felmérését, a rádió és televízió adásainak határokon túli vételi lehetőségének megteremtését, a Bethlen Gábor Alapítvány és a majdani *Hitel* folyóirat engedélyeztetését és a Hungarológiai intézet felállítását szorgalmazták. A beadványt tárgyaló PB ülésen – ahol a további tárgyalásokról és a javaslatokról döntöttek – többen is feltételként fogalmazták meg, hogy a megbeszélésen Nagy Gáspár ne vehessen részt, ahogyan Maróthy László fogalmazott: „Nagy Gáspártól én kategorikusan elhatárolnám magam [...] végül is az 56 utáni rendünket támadja, és ezt publikálja is. Vele nem volna szabad most párbeszédbe keveredni.”

Az események részletes és tényszerű feltárásán túl ki kell térnünk röviden arra is, hogy miért és miben volt lényegében más az úgynevezett demokratikus és a népi-nemzeti radikális ellenzék – ahová Nagy Gáspár is tartozott – hatalomhoz, a kádári rendszerhez fűződő viszonyában. Két egymástól lényegesen eltérő szemléletű és társadalmi szerepvállalást hirdető irányzat határozta meg viszonyát a nemzeti tömegekhez, azt, hogy hogyan akarja az öntudatra ébredő társadalmi rétegeket bevonni a társadalmi mozgásokba, annak élesztőjeként vagy élcsapatként kívánja irányítani azt. Kádár János sokszor hivatkozott 1986-os beszédében az ellenzéki mozgalmak erősödését elemezve, a visszafordulás jegyében párhuzamot vont az 56-os eseményekkel, és azt állapította meg, hogy ismét jelen van a korabeli három ellenséges csoportosulás, a revizionisták utódai, a nacionalisták és a szocialista rendszer ellenségei. Ahogyan 1956 után, úgy 1986-ban is egyértelműen a népi-nemzeti radikális mozgalmat, ahogy fogalmazott, a nacionalistákat tartotta a veszélyesebbnek, hiszen ők számíthattak a legszélesebb társadalmi bázisra és támogatottságra. A politikai vezetésnek az ellenzéki irányzatokhoz történő viszonyulása ezért teljesen egyértelmű, ugyanakkor teljes egészében eltérő a ma is közkeletű vélekedéstől, s valójában a nyolcvanas évek elejétől a szellemi életet rendszabályozó és egyre szaporodó erőfitogtató demonstrációk elsődlegesen a népi-nemzeti mozgalom s nem a demokratikus ellenzék ellen irányultak. Ezért válik érthetővé az 1984-es *Új Forrás*-ban és az 1986-os *Tisztáj*-ban megjelent Nagy Gáspár versekkel szembeni, túlreagálónak tűnő fellépés. De ha tudjuk, hogy a versek mögött annak a harmadik nemzedéknek, a népi-nemzeti szellemi mozgalom nyilvánosság elé lépése áll, amelyek lehetőséget teremtettek szélesebb tömegek számára az ellenzéki mozgalmakhoz és nézetekhez történő kapcsolódásra, s ha megértjük, hogy a kádári hatalom a nyolcvanas évek közepén a népi mozgalomban az 56-os eseményekhez vezető folyamatokat vizionálta, nem alaptalanul, akkor mindez érthetővé válhat, és már nem érezzük eltúlzottnak ezeket a fellépéseket sem. Ezt a félelmet tükrözte a PB 1986. július 1-jei, úgynevezett harmadik ellenzéki határozata és jelentése is, amely egyértelműen az ellenséges – és nem ellenzéki! – tevékenység legfontosabb kritériumának a szervezett nacionalista, rendszer ellen irányuló

illegális politikai tevékenységet, továbbá az imperialista propagandaközpontokkal való együttműködést tekintette. Nem árt tudnunk, hogy az év tavaszán járt Csurka István Amerikában, s előadását a Szabad Európa Rádióban is felolvasták, amelyet a kádári hatalom a kettős publikálás tilalmának megszegéseként értékelt, s amelynek így szilencium lett az eredménye.

Mindezen fellépések ugyanis azzal fenyegettek – a demokratikus ellenzéknek a regnáló hatalommal azonos világgépi és értékrendű, karanténban és ellenőrzés alatt tartott mozgódásaival szemben –, hogy a szocialista hegemoniát hirdető, a nemzeti közösség szerepét és együvé tartozását tagadó tanokkal élesen szembenálló eszmei és erkölcsi értékrend kitör a baráti társaságok jól ellenőrizhető és így irányítás alatt tartható világából, ellenőrizhetetlen és befolyásolhatatlan, az 1956-os forradalomhoz hasonlatos, földindulásszerű társadalmi mozgásokat indítva el Magyarországon. S ezen a ponton az ellenzék két irányának útjai is szükségszerűen szétváltak, s az első Monori Találkozót követően a népi-nemzeti ellenzék tagjai távol maradnak a szerveződő másodiktól, amely már sok tekintetben ellentétben állt a társadalmi mozgalmakat és a rendszeren kívüli megoldásokat kereső elképzeléseiktől. A belügyi jelentések szerint ezért a nemzeti radikális ellenzék vezetői 1987 szeptemberének első napjaiban úgy döntöttek, hogy a kialakult helyzetre figyelemmel a régóta tervezett második monori találkozóra vonatkozó elképzeléseiket felülvizsgálják, és az öszszejövetelt most már Lakiteleken vagy más helyszínen, mintegy 200 fő részvételével tartják meg az általuk kiválasztott meghívotti kör részvételével, ahol Pozsgay Imrének is szerepet szántak, s a népieken túl többek között Lengyel László, Bihari Mihály, Gombár Csaba és Konrád György közreműködésére is számítottak. A demokratikus ellenzék és az állampárti hatalmi struktúrában különböző szinteken elhelyezkedő személyek, csoportok és műhelyek közötti összjátékot bombatámadásként érte a második monori találkozó megghiúsulása, amely egyúttal a *Társadalmi Szerződés*nek mint a hatalomgyakorlók és birtoklók leváltására irányuló össznemzeti program elfogadtatásáért indított előkészítés kudarcát is jelentette. Azon irányzatok és program kudarcát, akik abban minden bizonnyal egyetértettek, hogy **a hatalomgyakorlók körében csak egy limitált váltást kell eszközölni**. Ez teremtett volna lehetőséget arra, hogy az általuk – egyébiránt mindenki által – alkalmatlan és korát túlélő vezetőgárdát vagy annak egy részét leváltásuk, s helyükbe az ezen irányzatok képviselőiből verbuválódott élcsapatot ültessék, lehetőség szerint nagyobb és élesebb társadalmi mozgások nélkül, mert azok számukra beláthatatlan és kontrollálhatatlan következményekkel járhatnak együtt éppúgy, ahogyan az 1956-ban történt. „A puccs lényege azonban az 1956-oshoz képest nem változott: nem a rendszert gondolták lerombolni, hanem a rendszernek a hatalomhoz és a hatalom adott formáihoz görcsösen ragaszkodó, a reformokat akadályozó, Rákositól és gárdájától 56-ban a hatalmat elvevő irányítóit, a plebejus 'múmiákat' (Kádár Jánost, Kis Károlyt, Biszku Bélát, Németh Károlyt, Gáspár Sándort, Pap Jánost, Czinege Lajost stb.) akarták leváltani, kiszorítani, eltávolítani.” Az úgy-

nevezett radikális ellenzék programszinten a nyolcvanas évek közepén tehát ténylegesen nem kívánta meghaladni a fennálló rendszert, azt a létező kereteken belül kívánta megreformálni úgy, hogy közben annak megjavíthatatlanságát hirdette: „...a Beszélő-kör nem akart 'odaütést provokálni', és ezzel valójában elfogadta a hatalom diktálta játékszabályokat, bár igyekezett azokat tágítani. Szerencsére ennek a programnak az abszurditását, fából vaskarika mivoltát a következő néhány év világtörténelmi jelentőségű fejleményei napnál is világosabbá tették.”

Zárásul

S végezetül, ami ebben a történetben – Nagy Gáspár közéleti szerepvállalásában, konok és kérlelhetetlen menetelésében – mindig izgatott, amelyet Csoóri Sándor találóan így fogalmazott: „Angyali arccal robbant föl széttörhetetlennek gondolt hazugságokat”, azt az alábbi idézettel szeretném figyelmünkbe ajánlani, talán nem is a megvilágosodás erejével, de mindenképpen egy mának is szóló örök – a kereszténység és az igazság, szabadság örök értékeinek – üzenetével. Nagy Gáspár ezt az 1986-os Írószövetségi Közgyűlésen mondta, a *Tiszatáj* és a többi említett események után, szűk esztendővel a Lakiteleki Találkozó előtt: „De a nézetek bármilyen elnyomása – még a helytelen nézetek elnyomása is – következményeiben az igazság ellen irányul, mert igazságot csak egyenjogú és szabad nézetek dialógusában lehet elérni. Azt hiszem, nem adhatjuk fel, és ahogyan említettem, advent első vasárnapja van. Tudjuk, lesznek Pilátusok, lesznek Heródesek, csecsemőgyilkosok, lesznek Júdások, de a kisdéd megszületik, az igazság megszületik, semmiképpen sem lehet eltiporni. Ezért nyugodtan gyűjtsuk meg azt az egyszál gyertyát s utána a többit is.”

Ezt a rendíthetetlen hitet kívánom magunknak, hogy ehhez az igazsághoz hozzátehesük a magunkét!